

K současným změnám romského společenství, jeho postavení a způsobu života

Eva Davidová

Změny v postavení, vztahu k vlastní etnické identitě, ve způsobu života a kultuře Romů v uplynulých padesáti a zejména v těchto letech jsou tak výrazné, že je třeba se nad nimi zamyslet, pokusit se je alespoň v hlavních rysech zhodnotit, a tím lépe pochopit i každé romské dítě.

Romové v Čechách, na Moravě a na Slovensku jsou konečně uznáni za národnost, mohou ji přiznat při sčítání lidu, tedy mít ji nejen zapsánu, ale mohou rozvíjet svůj jazyk, tradiční i nově vznikající kulturu, folklór a umění po svém a ve svém romském jazyce. Ale kolik Romů se otevřeně hlásí ke své etnicko-národnostní identitě, ke svému romství (romipen)? Především jsou to příslušníci romské odborné i umělecké inteligence, představitelé romských hnutí a sdružení, ale i mnoho dalších Romů střední a mladé generace. Větší část Romů ale ne — zatím. Bude to asi potřebovat delší čas, aby důsledky tlaků předchozích společností na všechno typicky romské přestaly takto působit — a snad další generace zase dojde ke svému sebeuvědomění.

Vztah k vlastní etnicko-národnostní identitě, stejně jako charakter způsobu života a kultury je dnes velmi rozrůzněný a diferencovaný podle jednotlivých skupin; není tedy možné a správné hovořit o Romech jako o homogenní národnostní skupině, o nějakém specifickém způsobu života, chování a kultuře společné všem. Na nejnižším stupni vnitřní společenské hierarchie stojí dnes skupiny zejména slovenských Romů, žijících většinou v tradičních romských pospolitostech, ale i mnohé rodiny těchto Romů, podobně žijící po roce 1945 v řadě českých a moravských měst. Od nich se stále více diferencují ostatní Romové — od rodin na vyšším sociálně-společenském postavení (ale ne vždy se bohužel identifikujících se svým romstvím), přes novou skupinu podnikatelů, až po stále narůstající skupinu romské inteligence, umělců a tvůrců. A od nich všech se hluboce diferencují Sintové a Romové olašští — Vlachike Roma, udržující dodnes podstatu tradičního života a kultury se zbytky rodového uspořádání, se svým hodnotovým vzorcem a vnitřními zákony, s nejvíce autentickým folklórem, s odlišným romským dialektem. Tuto dnešní složitou diferenciaci je třeba brát v úvahu, zkoumat ji a pochopit — i pomáhat hledat další cesty vývoje a řešení konkrétních situací.

Starší Romové, kteří byli vychováni tradičně a cítí své romství, jsou nešťastní nad posunem hodnot u mladé i dnešní střední generace a pochybují o perspektivním vývoji Romů jako celku, bude-li vývoj postupovat takto dále, bude-li se ztrácet vlastní sebeuvědomění, vlastní romský jazyk a kultura, bude-li nadále převažovat materiální chápání hodnot v životě jako primární.

Až do listopadové revoluce roku 1989 byly — jako pozitivní výsledky řešení tzv. cikánské problematiky předchozím státním zřízením — vyzdvihovány mezi viditelnými ukazateli zejména výrazně zvýšené procento zaměstnanosti romských mužů i žen, zlepšené podmínky bydlení a celková zvýšená životní úroveň, zvýšené procento zaškolenosti dětí, vzdělanosti a kvalifikovanosti, snížení kojenecké a dětské úmrtnosti, a tím i prodloužení průměrného věku větší části Romů. Částečně byly tyto skutečnosti v oblasti materiální, sociální a zdravotní pravdivé, ale za jakou cenu byly uskutečněny? U Romů olašských v roce 1959 násilným usazením, a tím hlubokou změnou podmínek jejich života (i když právě u nich se přesto dodnes uchoval základ tradičního způsobu života a vnitřní rodové společnosti v modifikované podobě), u ostatních Romů potlačováním všeho tradičně romského, včetně jazyka a kultury. Kvalita těchto změn byla opačná: tak kupř. v zaměstnanosti — většina Romů jsou či byli nekvalifikovaní dělníci na stavbách, ve službách, na melioracích, pracující často v tzv. „cikánských partách“ se svými vlastními „partáky“; kvalifikaci se nesnažili získat, protože zde mají, resp. měli často vyšší výdělky než by měli v odborných profesích. To u řady Romů oslabuje motivaci, takže tato skutečnost bývá brzdou aspirací po vyšším vzdělání, i učňovském (dnes ani romští podnikatelé nepotřebují většinou vyšší vzdělání, stačí jim organizační talent).

Jedním z nejdůležitějších faktorů, ovlivňujících způsob bydlení Romů, je jejich územní rozložení, resp. míra jejich koncentrace v jednotlivých regionech. Oproti Slovensku, kde největší nahuštění Romů je převážně v romských osadách, jde v českých zemích naopak o větší rozptýlení — disperzi, a tím i předpoklady k výraznějším změnám způsobu života. V Čechách a na Moravě se zvyšoval počet Romů v poválečném období rok od roku, a to nejen přirozeným přírůstkem populačním, ale i značným migračním pohybem — stěhování dalších rodin ze Slovenska. Zajímavé je, že i v posledních letech se zvětšuje počet Romů v ČR ještě rychleji než na Slovensku

Novodobý způsob bydlení Romů zejména v Čechách a na Moravě po migraci v poválečných letech — je rovněž charakteristický a plný problémů. Romské rodiny, skupiny i jednotlivci odcházeli či dodnes odcházejí většinou z koncentrovaných osídlení a z převážně nevyhovujících životních podmínek do prostředí pro ně zcela nového v Čechách a na Moravě. Přišli najednou

do disperzního osídlení se zcela jinými životními podmínkami, na něž však nebyli zvyklí a neuměli je vhodně využívat. V průmyslových městech — na Ostravsku, v Kladně, v Mostě, ale i v Praze či jinde byli usídlováni většinou do městských bytů horší kvality, či závodních ubikací. V pohraničních oblastech Čech a Moravy byli a jsou usídlení obvykle ve městech, do bytů podobných kvalit, teprve v posledních deseti až patnácti letech stále více těchto rodin bydlí již i v bytech I. kategorie, kde i přes vysoký standard bydlení se však stále projevují romská specifika využívání především jedné hlavní obytné místnosti, kde se soustřeďuje život celé rodiny, zatímco některé pokoje (kupř. dětský) nejsou funkčně využity. Ty rodiny, které osídlily po roce 1946 pohraniční vesnice, žijí zde většinou v rodinných domcích staršího typu po odsunutém německém obyvatelstvu nebo v ubikacích či nově postavených bytovkách bývalých státních statků.

Je třeba se ještě zmínit o *novodobých cikánských sídlištích*, která vznikla jako důsledek nesprávného řešení bytového problému Romů v některých městských aglomeracích. Dodnes nejproblematičtější je romské sídliště Chánov u Mostu, které vzniklo v souvislosti s likvidací starého Mostu, kde tehdy žilo zhruba 3500 Romů. Nesprávným rozhodnutím vzniklo tak za minulého společenského režimu izolované sídliště se školou a restaurací, kde jsou nuceny žít rodiny s vyšší životní úrovní s rodinami méně adaptabilními pohromadě, z čehož vznikají a stále narůstají zákonitě mnohé problémy. Dnes si nikdo s touto dvoutisícovou „panelákovou osadou“ neví rady. Druhým takovým případem je na Slovensku sídliště Luník IX v Košicích, kde asi stejný počet Romů žije vedle bloků neromských.

Ve způsobu bydlení, vybavení domácností a v oblékání je u mnoha romských rodin — zejména mladých — zřejmá snaha až demonstrativně předvádět své finanční možnosti a ukazovat svou životní úroveň jak před gadži, tak před ostatními Romy, jedna romská rodina se „trumfuje“ před druhou (a to i ve „fameliji“ — širší či příbuzenské rodině), což jistě dobré a tradičně romské není.

Hlubších a závažnějších, někdy až deformujících změn doznala nejvíce oblast duchovní kultury Romů — vnitřních společenských vztahů, rodinných vztahů (i když zde pozitivně zůstává rodina jako nejvyšší hodnota u Romů dodnes a role, význam a struktura romské široké rodiny ve své podstatě rovněž), a zejména pak oblast víry a zvykově-obřadní, nejvíce pak zmíněný hodnotový systém, utvářející a formující vše ostatní. Tak třeba i v současném pojmání svatby a svatebních zvyků dochází v průběhu posledních let (v prostředí českém a moravském zejména) k zásadním změnám: od tradičního potvrzení a schválení začátku společného života nové dvojice kolektivem romské komunity s tradičním obřadem, prováděným dříve

vajdou či „čhibalem“, tj. od „mangavipen“, či „mangadi“ (pýtanky, zásnuby) nebo od „solach“ (svatba — tj. přísaha) se přešlo ke svatbě úřední (obecně uznávané), v mnoha posledních letech ale i církevní v kostele. Přitom dochází však k přejímání vnějších, okázalých, až přehnaně nákladných svatebních zvyků, kterými romské rodiny mnohdy opět demonstrují své sociálně-ekonomické postavení a taktó, podle formálních znaků čistě materiálních, hodnotí svatbu i jeden před druhým: tj. místo konání, počet svatebčanů, hudebníků, oblečení, kolik svatba stála a kolik se vybralo, přičemž hluboký význam obřadu jakoby se ztrácel — ostatně jako je tomu také u ostatních.

Značnou roli v procesu přeměn tradičního romského života, myšlení, kultury a hodnotové orientace sehrála a dodnes sehrává — pokud jde o negativní dopady — oblast vzájemných vztahů mezi Romy a Čechy či Moravany, určovaná etnickými stereotypy a předpojatostí, antipatiemi, nedůvěrou až nevraživostí na obou stranách, až po projevy rasové diskriminace směrem k Romům (v posledních šesti letech ze strany skinheadů, ale nejen jich). Tuto skutečnost ovlivňuje jak současná a předchozí historická zkušenost, tak zejména rozdílnost hodnotových orientací příslušníků té které skupiny — tedy konkrétních jednotlivců, i když stereotypní předsudky přetrvávají vzhledem k celku, byť třeba racionálně nepodloženy. Negativní či kriminální projevy části Romů bývají zobecňovány. Výrazně záporné postoje k Romům mnohdy uzavírají či znesnadňují cestu ke správnému soužití lidí těchto dvou odlišných kultur (s potřebnou mírou tolerantnosti a minima vzájemné úcty), na straně druhé pak u Romů zákonitě vyvolávají obranné mechanismy a často i záporné reakce, které jsou mnohdy příčinou tak kritizovaných sociálně-patologických jevů. Někteří jsou navíc tím zaháněni do další společenské izolace, svým způsobem daleko závažnější než předchozí, takže dochází k určitému začarovanému kruhu. Dodnes se vyskytují problémy společensky stigmatizující diskriminace Romů (mnohde je jim zakázán či znemožňován vstup do kaváren, na taneční zábavy či do jiných veřejných místností bez ohledu na značnou rozdílnost Romů) a nesetkají-li se s pochopením a pomocnou rukou (nyní již pomocí zástupců vlastních stran a organizací), nastupují často tedy u nich projevy obranného mechanismu, nebo naopak se začnou za svůj romský původ stydět a neidentifikují se s ním, protože ho považují za stigmatizující. Řada z nich se stále více distancuje od tzv. špinavých Romů (jež sami nazývají „melale Roma“ nebo „degeša“). Ženy a dívky si někdy odbarvují vlasy na světlo, někteří Romové žádají o změnu svého příjmení, jen aby neznělo tak typicky romsky, často dokonce mladí muži v případě interetnického sňatku přijímají jméno manželky. Vycházejí-li tyto snahy po změně z pocitu společenské méněcennosti

v souvislosti se svým romským původem, za který se mnozí stydí či se ho dokonce snaží popírat, je to jev nedobrá. (Z tohoto pocitu také bolužel vycházejí současné snahy některých Romů emigrovat.)

V novém prostředí, po přesídlení z tradiční komunity, se mění často i kritéria při výběru partnera – s výjimkou Romů oláských. Vznikají nové faktory sociální endogamie. Smíšená manželství mají naopak často vysokou společenskou prestiž. Skutečnost, že byli přijati za člena neromské společnosti a že jejich partnerství bylo úředně stvrzeno, dává zřejmě některým Romům pocit (hlavně z usedlých, přesídlených do českých a moravských měst), že celá jejich rodina teď stojí na vyšším stupni společenského žebříčku než ostatní členové romské komunity.

Naopak rodina neromského partnera v některých případech toto spojení nepřijme a na základě tradiční negativní averze a předsudkovosti řeší mnohdy takovou situaci nekompromisní „exkomunikací“ svého potomka z rodinného kruhu. Častěji proto v těchto smíšených manželstvích bydlí „gádžo“ pak u rodiny svého romského druhá, nebo mají-li mladí manželé vlastní byt, obě rodiny se alespoň zpočátku obvykle nestýkají; mnohde se ale později vzájemné vztahy zlepší, zejména po narození dítěte a po bližším poznání.

Procento interetnických svazků je v rámci někdejšího Československa a České republiky relativně nejvyšší v Českém Krumlově, kde už v roce 1987 z celkového počtu 317 romských rodin v okrese bylo 90 rodin smíšených, kde jeden z partnerů je Rom; už tehdy tvořila zde tato interetnická manželství 28 %, nyní již třetinu. Toto procento v souvislosti s větší otevřeností romské etnické, resp. národnostní skupiny vzhledem k majoritnímu prostředí v České republice narůstá rychleji než kupř. na Slovensku, kde stále značná část Romů žije dosud více pohromadě, v komunitách.

Romské rodiny žily tradičně ve větších extenzivních rodinách, dříve (a některé oláské rodiny dodnes) v širokých skupinách rodového charakteru. Takto žila většina z nich ještě mnoho let po 2. světové válce, v těchto širokých rodinách Romové přišli v té době ze Slovenska do nového domova v českých zemích. Přelomem byla léta šedesátá, kdy byl již zřetelný postupný rozpad těchto širokých rodinných, příbuzensky spjatých skupin a stále vzrůstající tendence a převládající forma rodiny manželského či partnerského páru s dětmi — tedy rodiny tzv. nukleární. Z vícegenerační rodiny se stává rodina maximálně dvou generací — rodičů a dětí, již méně tří- či vícegenerační. (Výzkumy, prováděné na přelomu 60. a 70. let kupř. v Ostravě, v Mostě a v 80. letech v Českém Krumlově to ostatně konkrétně potvrzují, shodně s výsledky Výzkumného ústavu sociálních věcí v Praze, podle něhož už počátkem 70. let žili Romové v tehdejší Československu v úzkých

nukleárních rodinách již v 42 procentech, zatímco v 58 % rodin kromě této základní rodiny existovaly ještě rodiny další.)

Dodnes má však romská rodina v porovnání s rodinou ostatního obyvatelstva většinou stále odlišnou strukturu a funkci — v širších vnitřních i vnějších souvislostech. S tím souvisí i postavení a role jednotlivých členů těchto rodin — otce, matky-ženy, starých rodičů, dětí i ostatních jejich příslušníků. Muž v romské rodině a skupině je tradičně nositelem prestiže rodiny a uvnitř rodiny hlavou s rozhodujícím slovem. Žena je stále nositelkou a udržovatelkou rodinných a romských tradic, zabezpečovala vždy pro rodinu její každodenní potřeby a většinou i obživu, starala se o výchovu dětí až do jejich odchodu do rodiny jiné. Žena má tedy v rodině a skupině základní úkol — zachování a reprodukce rodu a tradic, což se dodnes udržuje ještě u mnoha rodin, zejména olašských a sintsých.

Děti žily často donedávna v rodině se třemi až čtyřmi generacemi, kde neexistovaly generační rozpory. Tradiční romská rodina je celkem, kde však nebyl zvláštní dětský svět, což mělo své klady i zápory. Chlapci pracovali od dětství s otcem, byl-li řemeslníkem, koňským handlířem či hudebníkem, děvče s matkou a navíc se stará o mladší sourozence. Děti vyrůstají spolu s dospělými, vidíce a prožívající s nimi všechny problémy i vnitřní rodinný život, proto psychicky dříve dospívají.

U mnoha rodin šlo i po přesídlení ze Slovenska do českých zemí ještě dlouho o formativní vliv a působení jejich příbuzenských skupin tam žijících. Tento vliv tedy působil u všech romských migrantů a osídlenců ještě dlouhou dobu po jejich přestěhování do nového prostředí, u některých příslušníků nejstarší generace působí tento vliv dodnes. Vždyť jejich skupina, „fajta“ či „nipos“ — rod, k němuž patřili či patří, jim byl a mnohým pocitově ještě je širší rodinou a skutečným domovem, jen on jim tehdy dával pocit bezpečí. Své životní prostředí (konkrétně třeba Ostravu, Český Krumlov, Olomouc či Kladno) ještě dlouho nepovažovali za svůj domov; z této skutečnosti a pocitů vycházely některé projevy jejich chování k okolnímu obyvatelstvu, ale i u mnoha dlouho trvající pocit nezakořeněnosti, a tím i další migrační přesuny některých z nich. Přelom začal v průběhu 2. poloviny 60. let, kdy docházelo k prvnímu generačnímu předělu — mezi-generačnímu vzestupu, kdy začala vyrůstat už další, nová generace těchto slovenských Romů-imigrantů zde již narozených. I z dalších etnografických výzkumů je známo, že doma se začne člověk cítit tam, kde se mu narodí i vyrůstají děti a kde má třeba už i hroby svých rodičů a blízkých, a to u Romů zde nastalo ve větší míře právě od poloviny 60. let. Jejich identifikace s vlastní skupinou byla vždy a dodnes často je, i když v odlišných dimenzích, velmi silná, považují ji za své přirozené prostředí, a proto k ní

jsou někteří doposud vnitřně připoutáni. Proto byla romská poválečná migrace téměř ve všech případech migrací řetězovou, kdy odcházely ze svých původních komunit celé široké rodiny, lokálně i příbuzensky spjaté.

V období uplynulých dvaceti, třiceti let, kdy pro ně v novém českém či moravském domově dochází k postupnému rozrušování koheze těchto fajt a jejich závislosti na nich, si zdejší Romové většinou začali hledat své vlastní místo. Ostatně tento problém postupného vymaňování se z dřívějších pevných „rodových“ svazků a hledání životní cesty v rámci své užší rodiny a okolí se týká i mnoha Romů na Slovensku, kteří odcházejí ze společných sídel — „cikánských osad“ a čtvrtí — a žijí samostatně mezi neromským obyvatelstvem.

Generační rozdíly se u romských migrantů a osídlenců projevují stále výrazněji jak ve způsobu života, tak v adaptaci na nové podmínky. Dnes už nejstarší romská generace prvních migrantů a osídlenců — ročníky 1910 až 1929 — téměř vymřela; ta si zachovávala nejvíce specifika i v duchovní kultuře, a ti, kteří žijí dodnes, jsou stále nejvíce „sví“. Druhá, dnes je to v romském pojetí už starší generace, tj. ročníky 1930–1949, už zčásti vyrůstala v novém prostředí a je značně odlišná ve způsobu života a postojích, i když stále — na rozdíl od mladších generací — výrazně romská. Současná mladší střední generace, tj. ročníky 1950–1969, která prošla již školní výchovou, se liší více. Nejvíce odlišná je pak nejmladší generace, narozená po roce 1970 — tedy dnešní sedmadvacetiletí a mladší; ti zakládají své nové rodiny většinou již na zcela jiném hodnotovém základě.

Hodnotová orientace Romů se mění v posledním období tedy velmi výrazně. Ani po listopadu 1989 velká část z nich nedokázala pozitivně využít (pochopitelně s výjimkou romské inteligence, představitelů nově vzniklých stran, hnutí a aktivit) nových společenských podmínek, protože jim chybělo právní vědomí a nebyli schopni, či dosud někteří nejsou schopni sami řešit své základní existenční i občanské problémy. Současná doba jim kromě pozitiv přinesla i negativa, v podstatě pro ně nová: vysokou nezaměstnanost, do níž propadli především oni, nedostatečné řešení jejich sociálních problémů a po rozdělení Československa v lednu 1993 řadě slovenských Romů v České republice třeba i ztrátu českého občanství, které si nedokázali či nemohli vyřídit — a tím získali statut cizinců v zemi, kde se oni i jejich děti už většinou narodili a kde už po desetiletí žijí. Z této situace, umocněné narůstajícími projevy rasismu a averze značné části neromského okolního obyvatelstva, vyrostl u mnohých Romů pocit bezmoci či beznaděje, který může mít vážné negativní důsledky. I tyto skutečnosti je třeba vidět — a tím snad lépe pochopit situaci Romů, diferencovaně ji posuzovat a hlouběji pochopit romské děti a mladou generaci vůbec.

Pozn.:

V tomto příspěvku jde o výňatky z některých publikovaných prací autorky, zejména:

- [1] K současným změnám romského společenství a způsobu života. In: Bulletin Muzea romské kultury, č. 2/1993.
- [2] Ke způsobu bydlení Romů v českých zemích a na Slovensku. In: Bulletin Muzea romské kultury, č. 1/1992.
- [3] Romská rodina — k jejím změnám v poválečném a současném období. In: Bulletin Muzea romské kultury, č. 4/1995.
- [4] Cesty Romů — Romano drom 1945–1990. Olomouc 1995 (v této publikaci uvedena i literatura dalších autorů).

DAVIDOVÁ, E.: K současným změnám romského společenství, jeho postavení a způsobu života. Pedagogická orientace 1997, 2, s. 63–70, ISSN 1211–4669.

Adresa autorky: PhDr. Eva Davidová, Muzeum romské kultury, Václavská 6, 603 00 Brno